

MUHAMMED HAMİDULLAH DEYU ÂLİM, ZÂHİD VE ZARİF BİR CAN UÇTU UFKUMUZDAN

— SADIK KILIÇ —

A srımızın, İslâm ilim ve irfan semasından bir yıldız kaydı...¹ Peşinde, kalıcı izler, yollar ve yankılar bırakarak hem de. “*Hareleri olan semaya ant olsun...*” (Zâriyât, 7). Dünya coğrafyasının muhtelif yörelerinde mütemadi yankılanan bir ses, elvan elvan mekânlara nüfuz etmiş bir renk, Yüce İslâm’ın her dilde konuşan, çağın gönlüne ve kulağına onu iletmeye çalışan yorulmaz bir dil, ruhlara ve dimağlara İslâm havuzundan taşan tesnüm serinlikleri bahşeden bir çağlayan... “*Allah’a davet eden ve iyi amel işleyenden daha güzel sözlü kimse var mıdır?!*” (Fussilet, 33). Bir ‘nehir insan ve ilim adamı’ ki, kendisine gelenleri daima suyun gözüne iletmiş; saf ve berrak pınarlar dünyasıyla tanıştırmış. Kur’ânî ve ontolojik safvetle bütünleşmenin bir ifadesi olarak, dünya talep ve menfaatlerine bulanmamış, bütün dünya yurttaşlarını İslâm’la buluşturma ve onları arınışa yönlendirme yolunda hep nezih ve müberra kalmaya azmetmiş, zarif ve naif insan.

KARŞILAŞMALAR VE İNTİBALAR...

Hin altkıtasında, 19 Şubat 1908’de Haydarabat Dekken Devleti vatandaşı olarak başlayan, 17 Aralık 2002 tarihinde de Jacksonville/Florida’da kesintiye uğrayan parlak insani menkıbesi boyunca, yol güzergâhında başta İstanbul, Ankara ve Erzurum olmak üzere, ülkemizde

de bereketli tohumlar saçmış, yetiştirilmesi zor, nadide bir yediveren... Asli vatanından uzakta, her hangi bir ülkenin vatandaşlığına girmemeyi (*haymatlos*); aziz dostu Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu’nun, Hamidullah Hoca’nın Erzurum’dan ayrılığı sırasında, havaalanındaki gözlem ve hissiyatına dayanarak yaptığı niteliklemeyle, “yeryüzünde yeri ve mekânı olmayan, ikisi de vatanından sürgün iki garipten biri olmayı” (ki, diğeri de, Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okiç’tir) “*Halidî-ebedî Vatan*”a nailiyetin mümbit bir ortamı hâline dönüştürürken, kendini adama ve feragatin de diri bir misali olmuş; dünyevi zevklerden uzakta, İslâm’ın parlak ve temiz nasiyesini her vesileyle insanlığa tanıtma varlığını vakfetmiş, müstesna bir şahsiyet...

1996 yılına değin ikamet ettiği Fransa’da, hem sözlü hem de basın yayın yoluyla, hem Fransa’daki hem de Avrupa’daki bütün Müslümanlar için yapmış olduğu çalışmalar, hizmetler, ön ayak olduğu faaliyetler her türlü takdir ve minnet hissini üstündedir ve hep anılacaktır... O, tüm Avrupa sahinde İslâm’ı insanlara tanıtmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, bu yolda her davete icabet etmiştir... İslâm’la müşerref olanların onun huzurunda “kelime-i tevhîd”i telaffuz ederek İslâm’a girdikleri hep bilinmektedir... Sanki Dâru’l-Erkâm’ın Avrupa’daki evi... Gösteriş ve tekellüften uzak hayat anlayışının bir yansıması olarak, çok mecbur olmadıkça, seminer ve konferanslara yaya olarak gitmesinden tutunuz da, her seviyedeki insana, ilmihal bilgileri de dahil, pek çok konuda İslâm ahlakını öğretme çabası hafızalardan silinmeyecektir, hep minnet ve şükranla anılacaktır...

1 Bu yazı, “Âlim, Zâhid, Zarîf ve Nahîf Bir Can Uçtu Aramızdan: Muhammed Hamidullah”, *Yedi İklim*, sayı: 157, 2003, s. 42-44 ile Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.s.) Gayrı Müslimlere Nasıl Davrandı?”, çev. Sadık Kılıç, *İlim ve Sanat*, sayı: 7, Mayıs Haziran 1986 başlıklı metinlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

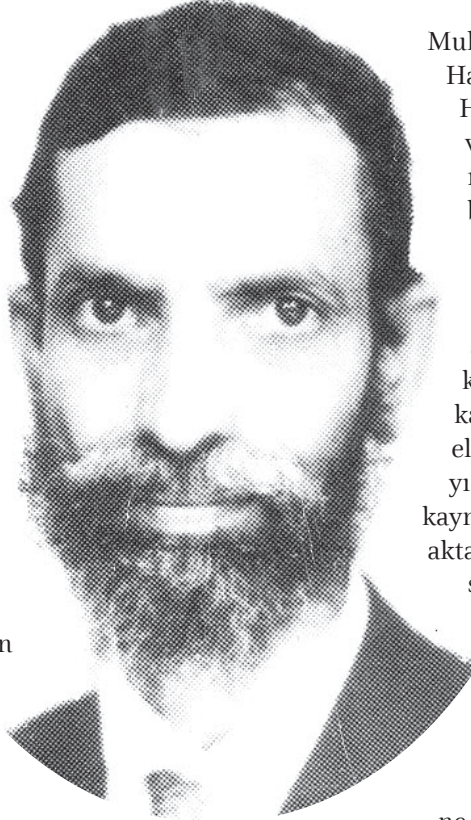
Öyle ki, Paris'te, her on beş günde bir veya dinî bayramlar münasebetiyle Müslümanları ziyaret edip, onlara, özellikle de çocuk ve gençlere temel İslâmî bilgileri verecek; böylece, içine gömülü oldukları modernite ve seküler hayat felsefesine karşın, İslâmî gelenek ile benlikleri arasındaki bağı diri kalmasına yardım edecek, böylece de o, Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma'nın ifadesiyle, Paris Müslüman gurbet kuşlarının "Pakistanlı Hamidullah Dedesi" olacaktır!

Bu büyük ilim adamının İslâm-Batı münasebetleri konusunda söylediği şu sözler ise, satır aralarında gerek bilgi gerekse tavır bakımından kendimizi tekrar gözden geçirmemiz gereğini vurgular gibidir: "İslâmî konuda benden bir izah istendiği zaman, benim verdiğim zaman, benim verdiğim aklı delillere dayanan cevap, soranı tatmin etmiyordu; fakat tasavvufî izah meyvesini vermekte gecikmiyordu. (...) Şimdi inanıyorum ki, Hülâgû'nun yakıp yıkan istilalarından sonra Gazan Han zamanında olduğu gibi, bugün en azından Avrupa ve Afrika'da, İslâm'a hizmet edecek olan ne kılıç ne de akıldır; fakat kalp ve tasavvuftur"².

Muhammed Hamidullah, ülkemizde 1954 yılından itibaren 25 yıl boyunca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde faaliyetlerde bulunan İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde mukaveleli öğretim üyesi sıfatıyla bahar yarıyılarında dersler vermiştir. Ankara Üniversitesi'nin yanı sıra, 1975-1978 yıllarında, arkasında unutulmaz çizgiler ve vefa yüklü hatıralar bıraktığı Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde, üç yıl süreyle,

2 Osman Türer, "Batının İslâm'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü", *Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf* (Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu, 10-11 Kasım 1991 tebliğ metinleri), Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 172.

dersler ve konferanslar taktir etmiştir. Buradaki yaşantısına tanık olan değerli ilim erbabı ve öğrenciler, onun zühd ve takva duruşunun yanı sıra, gayet az yemek yiyen, az uyuyan ve aza kanaat eden bir karaktere sahip olduğunu canlı örneklerle anlatırlar. Zühd hayatının, kurucu bu meşhur üçayağına atıfta bulunan bir varoluş biçimi kısaca: *Killet-i ta'âm*, *killet-i kelâm* ve *killet-i menâm*. (Az yemek, az konuşmak ve az uyumak)

Muhterem ilim adamı Prof. Dr. Hamza Aktan'ın ifadesine göre Hamidullah Hoca, derslerinde ve konferanslarında, herkese malûm olduğu zannedilen bir konuyu, kimsenin tahmin etmediği ve tasavvur da edemeyeceği bir boyuta taşır, böylece titiz ve irdeleyici bir anlayışla, buradan, yeni ve keşfedilmeyi bekleyen bambaşka neticelere ulaşırdı... Hakikati elde etmek için eleştirel okumayı benimser; kimden ve hangi kaynaktan, hangi râvi vasıtasıyla aktarılmış olursa olsun, o, rivayet silsilesini ve rivayeti, hakikatin ışığında ve aklın süzgecinde inceleyerek alır, ondan ancak böyle bir yolla yararlanma cihetine giderdi. Bu nedenle, akli kavrayış ve düşünmeye dayalı hususlarda, ne denli meşhur ve etkili olursa olsun, 'Falanca âlimindir!' diye, hiçbir

bilgiye kayıtsız bir teslimiyet ve suskunluk arz etmezdi. Kendisi bizzat anlayarak yararlanmak isterdi... Nitekim anlatıldığına göre, bir keresinde kendisine, "Bunu söyleyen Suyûtî'dir!" denilerek itiraz edildiğinde, o, ilmî bir özgüven ve cesaretle, özellikle de sonraki ilim adamlarına örnek olacak bir eda ile "*Suyûtî reculün, ene reculün*: yani, *Suyûtî de adamdır, ben de adamım!* [Benim de aklım ve fikrim var; ben de düşünebilirim!..]" diyerek cevap vermiş, böylece kişinin başkalarına göstermesi gereken bilgi değerinin yanında, kendisini keşfetmesinin önemine ve kendi varlık hazinesine de kıymet nazarlarıyla bakması gereğine işaret etmiştir.

Hamidullah Hoca'nın bütün çalışmaları son derece önemli, aydınlatıcı ve eğitici bir hüviyettir. Bu sebeple de çalışmalar arasında bir tercihte bulunulması zait addedilmelidir. Çünkü onun her çalışması, üstadın kıvrak zekâsını ve ele aldığı konular hakkında, daha önce düşünülmemiş yepyeni boyutları ortaya sermektedir.

Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde vermiş olduğu, her biri birer konferans olan ve basılı ders notları hâline getirilmiş dersleri³, Fransızcaya yaptığı Kur'ân Tercümesi⁴, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan eseri⁵, ünlü çalışması *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye'si*⁶, neşre hazırlamış olduğu *Sîretü İbn-i İshâk*⁷, liste hâline getirilmeleri bile başlı başına bir çalışmayı gerektiren, bu nedenle de burada sayılamayacak kadar çok ve çeşitli olan diğer kitap ve makaleleri arasında, şahsımla ilgili olmak üzere de, Türkçeye çevirmek ve neşretmek bize nasib-i müyesser olan, ayrıca bir kitabımın başlığına da yansımış bulunan, "İslâm'da Sembolik Anlatım"⁸ ünvanlı makalesi⁹ ile yine tarafımdan Türkçeye çevrilen "*Hz. Peygamber (s.a.s.) Gayr-ı Müslimlere Nasıl Davrandı?*"¹⁰ başlıklı çok değerli çalışması, öyle inanıyorum ki, hafızalarda, gönüllerde ve dimağlarda anlamlı izler bırakmış, bundan sonra da etkisini sürdürmeye devam edecek olan bergüzarlardır...

Yukarıda onun her yönden feragat ve kanaat sahibi olduğunu, dünyaya "salt kendisi ve geçim

- 3 Konferanslarından bazıları: *Mu'cize, Kerâmet ve İstidrâc* (25/3/1975); *Mirâc Meselesi* (18/4/1975); *İslam Hukukunda Örf ve Adet* (18/4/1975 ve 25/4/1975); *İnsan Toplumlarında İbadet Tarihi* (9/5/1975), *İslâm'da İbadet Tarihi* (17/5/1975)], çev. Zahit Aksu, İslâmî İlimler Fakültesi Teksir Ders Notları, Erzurum, ts., ; *İslâm'da Anayasa*, çev. Hamza Aktan, (Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, Şubat-1995, s. 73-86); *Kur'an-ı Kerim Tarihi Ders Notları*, Erzurum, 1978)
- 4 *Le Saint Coran*, Traduction Entégrale ve Notes, Müessesetu'r-Risâle... 1-2.
- 5 *Le Prophète de l'İslam-Sa Vie, Son Oeuvre* [İslâm Peygamberi-Hayati, Eseri], Paris-1399/1979, Tome: I-II. Beyrut, 1403/1983 (4. Bsk.)
- 6 Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, yayınlayan: Hayra Hizmet Vakfı, Konya, 1401/1981.
- 8 Çeviri için bkz. Sadık Kılıç, *İslâm'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 217-231.
- 9 "La Symbolique en İslam", Paris, Décembre, 1986
- 10 Sadık Kılıç, *İlim ve Sanat*, Mayıs-Haziran 1986, sayı: 7, s. 12-18.

yurdu olarak" pek iltifat etmediğini belirtmiş-tik. Bu muhtevada zikredilmeye değer bir olay da şudur: O, 1985 yılında Pakistan hükümetinin büyük miktarda parasal bir yekûnu da içeren Hilâl-ı İmtiyaz Ödülü'yle ödüllendirilmiş ancak o, ödülün para kısmını İslâmabat İslâm Araştırmaları Akademisi'ne bağışlamıştır. Onun yakınında bulunanların her an zenginleştikleri, yeni şeyler ve farklı dünyalar keşfettikleri hep anlatıla gelmiştir... Tıpkı İkbâl'in de dediği gibi: "*Büyük insanlar otağında, büyük insanlar yetişir...*". Hamidullah Hoca'yla ilgili bir anısını anlatan değerli kardeşim Prof. Dr. Lütfullah Cebeci şunu söylemişti: Hamidullah Hoca, Kayseri'de vereceği bir konferansına başlarken, dinleyicilerine, "Kendi annelerinin dili"yle, yani Arapça olarak hitap edeceğini belirtmiş, sonra da dinleyenlerin meraklı bakışları altında, bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Kur'ân"ın ifadesine göre, "*Hz. Peygamber'in temiz eşleri (Ezvâc-ı tâhirât), müminlerin anneleridir (Ahzâb, 6)*; yani bizim manevî annelerimizdir. Annelerimizin diliyse, Arapçadır!..". Öyle anlaşılıyor ki, Hoca, düşüncelerini muhtemelen Arapça ile daha iyi ifade ediyordu, bu nedenle de Arapça konuşması gerekiyordu, fakat o, bu zarureti bir nükte ve dini incelik atmosferi içinde, Kur'ânî bir hükümle irtibatlandırarak yumuşatmış, diğer yandan da Kur'ân'a ve sîret çağına nostaljik bir atıfta bulunmuştur.

Bu pek muhterem, mütevazı ve mahviyet yüklü; adayış timsali âlimin ders ve konferanslarının derin akisler uyandırdığı ve silinmez anılarla dopdolu olduğu Atatürk Üniversitesi'nin az sayılmayacak bir zaman aralığı içinde (1978-2016 yılları arası) akademik aidiyetini taşımış bir kimse olarak, yazımı, onunla ilgili olarak doğrudan yaşamış olduğum; otantik biricik, ama kimliğimin teşekkülünde benim için varoluşsal bakımdan çok değerli şu anıyla sürdürmek istiyorum...

1985 yılında, devletimizin vermiş olduğu burs imkânından yararlanarak üç ay süreyle kaldığım Paris günlerine ait bir anı...

Muhammed Hamidullah Hoca ile o karşılaşma anını günlüğümünden aktarıyorum: “21 Ekim 1985... Paris’e geleli ilk kez, bugün ruhum tüm huşuıyla kanadı. Bu, atmosferi içki kokularıyla dolan ölü kentten bir köşesinde, mütevazı bir odada dirilme ve ruhuyla içten cilveleşmenin verdiği acıdan... Büyüklük ve tevazu, bir kimsede aynı anda bir arada olursa, insana ancak ağlamak düşer. Böyle ağladım ben. ... Tournon Sokağı’nda, âdeta Peygamber çağının insanını ziyaret ettik. Heyecan ve meraktan titreyen kalbim, kendisini, “Buyurun, buyurun; şeref verdiniz!” sözleriyle, yaşlı ama hayat dolu görünümü, birazcık uzamış sakalıyla bizi içeri davet eden o zatı görünce bir daha ezildi. Hep zirvelerde tahayyül ettiğimiz, o sayısız çalışmanın sahibini, bu mütevazı vaziyette, alçakgönüllü, sade ve kalender evinde görünce ben, acımasız bir özeleştirici karşısında kendimden utandım. Aman ya Rabbim! Ne kadar naif ve zarif bir insan... Karşısına sıkıştığı, sağı solu kitap dolu bir çalışma masasından bize hitap etti. Daha doğrusu, onca büyüklüğüne karşın, tevazuu ve alçakgönüllülüğünü sergiledi. *Le Prophète de l’islam* [İslâm Peygamberi]’i yeniden baskıya hazırlıyormuş. Hafızası zayıfladığı için, artık konferans ve sohbetlere iştirak edemiyormuş... Oturduğumuz yerin tam sağında değilse de, bize kırk beş derecelik bir açıyla, köşede, basık bir karyola üzerinde, üstü muşambayla örtülü yatağı... Hep gülen gözlerinden bakışlarımı kaçırarak, üstten kopuk bağcığını, belli ki kendi eliyle, kalın ipliklerle diktiğini fark ettiğim eski ve yıpranmış hâldeki sandaleti... Dünyevi zevk ve rahata karşı, uhrevi ve gaybi zevklere yüzünü dönmüş, yüzü güneş gibi parlayan, yıldızdan iki göz taşıyan Allah dostu... Hele de büyüklenme havalalarına müştak ruhlar için ders niteliğindeki şu sahne: Elini öpmek istediğimizde buna müsaade etmemesi... (...)

Müsaadesini aldıktan sonra çıkarken bize şeker ikram etti. Kapıdan adımımı atmadan, kapının hemen arkasına düşen kısımda bir masanın üstünde, saplı küçük bir tencerenin dibinde, tüketilmeyi bekleyen, yağlanmış olup olmadığını belli olmayan bir parçacık makarna... İşte az sonra bu makarnayla karnını doyuracak!

Ne gam, o kaybetmesini ve bırakmasını biliyor. Biliyor ki, en büyük kâr ve kazanç elde edecek olan o! Kısaca, İslâm’ın terbiyesine gark olmuş bir büyük insan...”.

Hamidullah Hoca’nın bütün çalışmaları son derece önemli, aydınlatıcı ve eğitici bir hüviyettir. Bu sebeple de çalışmalar arasında bir tercihten bulunulması zait addedilmelidir. Çünkü onun her çalışması, üstadın kıvrak zekâsını ve ele aldığı konular hakkında, daha önce düşünülmemiş yepyeni boyutları ortaya sermekte; bu bakımdan da okuyucuda veya araştırmacıda büyük heyecan ve tefekkür coşkusuyla yol açmaktadır...

Bu itibarla, Hamidullah Hoca’nın, “Öteki’ne Karşı Bir Davranış Modeli Olarak Hz. Muhammed veya Medine Vesikası’ndaki Evrensel İnsani Boyutlar” başlığı ile tercüme edilmiş ve yayımlanmış olan¹¹ makalesinden bazı seçmeler yaparak, görüş ve düşüncelerinin tematik olarak bir kez daha hatırlanmasına vesile olmak istiyoruz.

MEKKE’DEN MEDİNE’YE HİCRET EDEN MÜLTECİLERE KARŞI YAKLAŞIMI VE SIKINTILARI ÇÖZÜME KAVUŞTURMA METODU

Hamidullah Hoca, sözü geçen makalesinde, inançları sebebiyle Mekke’den Medine’ye hicret eden, bu sebeple ekonomik olarak, hatta ailevi bütünlük açısından sıkıntıya düşmüş bulunan muhacirlerin sorununa özel bir paragraf açar; bu konuda Hz. Peygamber’in almış olduğu tedbirleri, bugüne de ışık tutacak bir üslup içinde bizlere aktarır. Buna göre o, iltica ve mülteciler sorununu geniş bir ölçekte ele alarak der ki:

“Medine’ye varır varmaz Hz. Peygamber iki ciddi problemle karşılaşır. Mekke’yi terk etmiş olan sadece kendisi değildir. Yüzlerce Mekkeli mallarını, mülklerini ve servetlerini bırakarak ülkelerini terk etmişler ve tek zenginlikleri olan sırtlarındaki elbiseleriyle beraber Medine’ye sığınmışlardır.”

Mülteciler ve göçmen Müslümanlar sorunu çok hassas bir konu idi: Bu topluluğu yeni ülkenin yani Medine’nin ekonomisine katma yollarını temin etmek son derece zor olan icraat ve uygulamaya dönük (tatbiki) bir iş idi...

¹¹ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.s.) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?” çev. Sadık Kılıç, *İlim ve Sanat*, sayı: 7, Mayıs Haziran 1986.

Bizler, XX. yüzyılda, mültecilerin en güçlü yönetimlere bile ne kadar çok zorluklar çıkardıklarını bilmekteyiz. Doğrusunu belirtmek gerekirse, Medine'ye sığınan Mekkeliler fazla kalabalık da değildi, birkaç yüz kişi kadardı- lar; ama unutmamak gerekir ki Medine şehri günümüzdeki Paris şehri gibi büyük bir şehir de değildi. Medine'nin nüfusu topu topu on bin kişiyi aşmıyordu. Beş yüz göçmene on bin kişi arasında yer bulmak kolay bir şey değildi.

Birinci problem, bu göçmenleri Medine'nin ekonomik hayatına entegre etme yollarını bulmaktı. İkinci problem de aynı şekilde oldukça ciddi ve önemliydi: Bu durumdan hiç de hoşnut olmayan Mekkeliler, Medinelilere bir ultimatom yollamışlardı: "Düşmanlarımız yanınızda bulunuyor. Ya öldürün ya da kovun! Aksi hâlde, almamız gereken zarurî tedbirleri alacağız!". Korkunç bir tehdit olan bu ultimatom karşısında Mekke'nin gücüne, askerî bağlaşıkları tarafından da desteklenen bu son derece zengin şehre karşı kendini savunabilmesi için çareler bulmak gerekiyordu. Oysaki Medine'de sadece birkaç yüz Müslüman bulunuyordu.

Mülteci birkaç yüz Mekkeliyi ilgilendiren bu problem çok çabuk şekilde çözüme kavuştu. Hz. Peygamber, Medine şehrinin tüm Müslüman aile reislerini toplantıya çağırdı ve onlara şunu dedi: "Bunlar, sizin nazarınızda da çok kıymetli olan İslâm uğruna göç ederek yurdunuza gelmiş olan kardeşlerinizdir. İçinizden her ailenin göçmen bir aileyi yanına almasını öneriyorum. Bir araya gelmiş, büyümüş ve bundan böyle de bir tek aile gibi çalışacak olan bu iki aile birlikte kazanacaklar, birlikte harcayacaklar ve sadece bir büyük aile teşkil edecekler!". Bu teklif karşısında Medineliler öylesine coştular ki, tereddütsüz bu öneriyi kabul ettiler. Göçmen Müslümanlar böylece hemencecik sığınacak bir çatıya ve geçinme vasıtasına kavuştular. Mültecilerin problemi işte böyle çözümlendi.

Olayın detayıyla ilgili olarak ise, Hamidullah Hoca şu bilgilere yer vermektedir: "Müslümanlar ikişer ikişer kardeşleştiriliyorlardı¹² kardeşleştirme (*muâhât*) yoluyla 186 Mekkelî muhacir Medineli Ensâr ile kardeş olmuştu. İslâmî cema-

12 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut, ts. II/150.

atleşme ruhunu çok şaheser biçimde sergileyen bu olayda toplum îsâr ve feragatin evcibâline çıkmıştı: Abdurrahman ibn Avf ile eşleşen Medineli kardeşi Sa'd ibn er-Rabî¹³, ona şöyle diyordu: "İşte malım, yarısını sana vereyim! İki tane karım var, onlardan birisini senin için boşayayım, sen de onunla evlen!"¹⁴

MEDİNE ANAYASASINDA DİNİ VE VİCDANİ ÖZGÜRLÜK ALANININ SON DERECE GENİŞ VE ÖRNEK OLACAK BİR BOYUTTA OLMASI

Medine Anayasası metni¹⁵, her inanç topluluğunun vicdan hürriyeti ve din özgürlüğüne sahip olacağını ilan eder. Yahudiler kendi dinlerini, Müslümanlar kendi dinlerini vb. tatbik edeceklerdir: "Benû Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet teşkil edeceklerdir. Yahudilere kendi dinleri, Müslümanlara da kendi dinleri (uygulanacaktır)" (Madde 25/a). Karşılıklı dinî müsamaha ruhu ve uygulaması, özellikle şu hususu kapsamaktadır: Her topluluk, sadece dinî uygulama ve ibadet bakımından hür olmayacak ama aynı şekilde, sadece mensubu bulunduğu dinî cemaatin yasalarına boyun eğme konusunda da özgür olacaktır; böylece Yahudiler Yahudi yasasına göre, Hıristiyanlar Hıristiyan kanununa göre vb. yargılanacaklardır.

Medine Anayasası metninde ilginç olan diğer bir nokta da şudur: Bu anayasa metni, çağı itibarıyla çok modern addedilecek bazı meseleleri de -mesela sosyal sigorta- ele almaktadır. Son derece dikkat çekici olan, bu husus bir düzine kadar maddede açıkça zikredilmiştir. Mesela şu maddeye göre, bir fert bizzat kendisinin ödemesi imkânsız olan malî ağır vergiler ödemek zorunda kalmış ise, toplum onu himaye ediyor ve destekliyor; bu masrafları üstlenen de onun yerine toplum oluyordu: "Müminler içlerinden hiç kimseyi, ister fidye parası olsun isterse kan parası, tüm cömertlikle onun yerine [borcu] ödmeden, onu ağır [malî] vecibeler (yükümlülükler) altında (tek başına) bırakmayacaktır!"

13 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II/122, 15.

14 Muhammed Hamidullah, *Le Prophète de l'İslam*, I, 4 ème éd., 1399/1979, s. I/175/327 nolu paragraf.

15 Anayasa metni ve metnin değerlendirmesiyle ilgili olarak bkz. Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, 1403/1983, Beyrut, s. 57/64; Muhammed Hamidullah, *Le Prophète de l'İslam*, I/341-358 nolu paragraflar.

Muhammed Hamidullah, ‘sahabe nesli’ gibi yaşamış; dünyevi ikbal ve hazlara değer vermeden, ömrünü, birkaç dilde yazdıkları ve neşrettikleriyle Kur’ân’ı ve İslâm’ı anlatmaya adanmıştır.

(Madde 12/a); “Böylesi bir durumda, ödemedi sorumlu olan suçlu kimse değil, kabile cemaati oluyordu!”¹⁶

Sosyal sigorta sistemi ise piramidal bir yapı şeklinde dizayn ediliyordu. Şöyle ki; şayet bir topluluk, yükümlülüklerini şerefli bir şekilde yerine getirmek için yeterli paraya sahip değilse, diğer bir kabilenin, komşu veya akraba olsun, diğer bir sigorta grubunun onun yardımına koşması gerekiyordu. En son çare olarak onun yerine devlet borçlu oluyordu... Bu tür bir sosyal sigorta, günümüzde olduğu gibi, sadece hastalık ya da yangın vb. afetlerin sebep olduğu harcamaları kapsamıyor, o zamanlar şimdikinden daha sık olan, çok geniş bir afet ve kaza yelpazesinin masraflarını da içeriyordu.

Hiz. Ebu Bekir zamanındaki şu uygulamaysa, hâlâ bu sosyal dayanışma ruhunun göz alıcılığını yansıtmaktadır!

Hire şehrini fetheden Hâlid ibn Velid, halife adına yaptığı antlaşma metnine şöyle bir madde ekler: “Onlara şunu temin ediyorum ki, çalışmaya gücü yetmeyen veya bir felakete maruz kalan, ya da zengin iken fakir düşüp de böylece dindaşlarının yardımına muhtaç hâle gelen yaşlı kimse, tarafımdan, cizyeden muaf tutulacak, ona ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerine devlet hazinesinden yardım yapılacak. Bu yasa, o kimse ‘hicret yurdunda’ (Dâru’l-Hicre) ya da İslâm Ülkesinde (Dâru’l-İslâm) kaldığı sürece yürürlükte kalacak. Ama eğer onlar (yani, yaşlı kimse ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler) ‘hicret yurdunu’ veya ‘İslâm ülkesini’ terk ederlerse, Müslümanların artık onların ihtiyaçlarını karşılama yükümlülükleri olmayacaktır.”¹⁷

¹⁶ Hamidullah, *Le Prophète*, I/337 nolu paragraf.

¹⁷ Hamidullah, *Mecmû’atü’l-Vesâiki’s-Siyâsiyye*, s. 381/291 nolu vesika; *Le Prophète*, II/1634 nolu paragraf.

Hiz. Peygamber tarafından, çok yönlü istişarelerle oluşturulan Medine Vesikası’nın özü ve başlıca karakteristiği, bu sözleşmeye katılan tarafların inanç ve ibadet özgürlüklerine karşı tam bir saygıdır. Hamidullah Hoca’nın, mezkûr makalesinde en önemli yeri tutan ifadeler de bu hususa vurgu yapan açıklama ve ilgili Anayasa maddeleridir. Adı geçen makalenin bir yerinde Hamidullah Hoca bu dikkat çekici durumu şöyle aktarıyor:

“Kur’ân’ın ikinci suresi olan Bakara Suresi, Medine’de nazil olan ilk sure kabul edilir. İçeriğinde, İslâm’da çokça tanınmış olan dinî müsamaha esprisini açıkladığı için bu sure çok önemlidir: “*Lâ ikrâhe fi’l-dîn*” (Dinde zorlama yoktur.) (Bakara, 256). Böylece Hiz. Peygamber’in döneminden günümüze kadar, gayrimüslimleri İslâm Devleti’nin vatandaşları olarak kabul etme konusunda hiçbir problem çıkmamıştır. Çünkü devletin vatandaşı olmak için, Müslüman olmak gerekmiyordu. Aksine, bütün dinler, Hristiyanların ve Yahudilerin vahyedilmiş dinleri kadar, müşrik inançlar da müsamaha görüyordu. Bu din ve inanç mensuplarının hepsi Anayasa nezdinde vatandaş kabul ediliyordu; tek şu şartla ki, Devlet’e sadık kalsınlar! Bu şart Müslümanlar için bile, ‘olmazsa olmaz’ (*sine qua non*) türünden bir şart idi. (...)

“Yine bu ikinci surede, İslâm’ın ‘Amentü’sü’ konusunda beni daima çok heyecanlandırmış olan bir ayet vardır. Şöyle ki; Hristiyanlar nezdinde ‘Amentü’ esasları (credo), Hiz. İsa tarafından değil, fakat Havariler tarafından ikame edilmiştir: “Kâdir-i Mutlak olan Tanrı’ya inanıyorum [*credo in unum Deu*]; İsa’ya inanıyorum...” şeklindeki Hristiyan amentüsü bizzat dinin kurucusu tarafından tespit edilmemiş olup, çok sonraki bir zamana aittir. İslâm’ın iman esaslarıysa, aksine, bizzat dinin banisi [Yüce Allah (c.c)] tarafından belirlenmiştir. Biz orada (Bakara, 285, vd.), Kur’ân’ı temel almış olan ve Müslümanların inanç esaslarının şekli ifadesi olarak, Hiz. Peygamber tarafından öğretilen metni okuyoruz: “Allah’a, meleklerine, göndermiş olduğu kitaplara, insanlardan seçip görevlendirdiği elçilere yani Peygamberlere vd. iman ediyorum”. Görülmektedir ki, Hiz. Peygamber, [Kur’ân’da belirtilene uygun olarak]

“Vahyedilmiş tek bir kitaba inanıyorum” dememiştir; böyle demiş olsaydı, bu muhtemelen Kur’ân-ı Kerim ile sınırlanmış olacaktı. Kur’ân-ı Kerim, Allah tarafından vahyolunmuş tüm kitaplara, Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar gelip geçmiş bütün Peygamberlere inanılması gerektiğini söylemektedir.”

GÜCÜ VE İKTİDARI ELİNE GEÇİRMİŞ OLDUĞU HÂLDE, HZ. PEYGAMBER DÜŞMANLARINA MÜSAMAHALI VE ÖZGÜRLÜĞÜ MERKEZE ALARAK DAVRANMIŞTIR

Ve nihayet, bu Anayasaya hâkim olan farklı inanışlara saygı ve özgürlük; liyakati daima göz önünde bulundurma ruhun ve manevi özün yansıması olan o meşhur sahne ile ilgili olan aktarımı nakletmek istiyoruz; çünkü bu sahnenin mümin gönüllerde ve insanlık şuurunda uyardığı heyecan hep sürmüş ve tüm insanlık için yüce ideallere doğru teşvik edici olmuştur. Mekke’nin fethi günündeyiz.

“Mekkeliler Hz. Peygamber’i doğduğu şehir olan Mekke’den kovmuşlar, on sene kadar sonra da Peygamber doğduğu şehri fethetmişti. İşkencelerin ilk on yılı da ilave edilirse, Mekkeliler yirmi yıldan beri Peygamberlerine işkence ediyorlar, savaş yaparak, acı vererek, mallarını imha ederek vb. dinini yaymasına mani oluyorlardı.

Mekke’yi fethettiği zaman Hz. Peygamber etrafa münadiler çıkartarak şu duyuruyu yaptırdı: “Herkes Kâbe’nin önüne gelsin, Muhammed sizinle konuşmak istiyor!”. Endişeli bir biçimde herkes toplandı; binlerce gayrimüslim Mekkelinin hemen yanında İslâm fetih ordusu da bulunuyordu. Öğle namazının vakti idi... Hz. Peygamber, müezzini Bilâl-i Habeşî’ye ezan okumasını emretti. Hemen Bilâl, Kâbe’nin damına çıktı ve okumaya başladı: “Lâ ilâ illallâh: Allah’tan başka Tanrı yoktur!”. Orada hazır bulunan gayrimüslimler arasında, büyük bir kabilenin reisi olan ‘Attâb ibn Esîd de bulunuyordu. Esîd, arkadaşının kulağına eğilerek şunu fısıldıyordu: “Allah’a şükür ki babam öldü, yoksa bu kara eşeğin Kâbe’nin damında anırmasına katlanamazdı!”

Hız. Peygamber öğle namazını kıldırdı, sonra Mekkelilere dönerek sordu: “Benden, ne yapmanı bekliyorsunuz?”. Hepsî utandı, hak etmedikleri bir merhameti isteyecek yüzleri yoktu ve

söyleyecek bir söz de bulamıyorlardı, başlarını önlerine eğdiler. Zira Hz. Peygamber’in tüm düşmanların kılıçtan geçirilmesi emrini verme imkânı, hatta diyebilirim ki hakkı vardı. Ama o bunu yapmadı. Güç elindeydi, tüm Mekkelilerin mallarını müsadere etme vasıtalarına sahipti. İktidar elindeydi, herkesi köle yapma gücüne sahipti. Bunların hiçbirini yapmadı o... Ne yaptı? Utaç içindeki Mekkelilere şunu dedi sadece: “Bugün hiçbir cevap vermiyorsunuz! Gidebilirsiniz, hepimiz hürsünüz!”

İbn Hişâm’ın naklettiğine göreyse Mekkeliler, cevaben şöyle demişlerdi: “Senden hayır umarız; çünkü sen iyi ahlaklı bir kardeş ve iyi ahlaklı bir kardeşin de oğlusun!”¹⁸

TOPLUMSAL DURUMU İYİ TAHLİL ETMEK VE LİYAKATE VURGU

Peki, onları özgür bırakan ve kısas mantığını işletmeyen Hz. Peygamber’in bu asil jestine mukabil, az önce, Allah’ı yüceltip tebci eden ezana bile katlanamayan bu gayrimüslimlerin tepkisi ne oldu? Adı geçen ‘Attâb bin Esîd hemen sıçradı, kendisini Hz. Peygamber’e takdim ettikten sonra ona şunu dedi: “Muhammed; ben bir büyük Attâb’ım; şimdi şehadet ediyorum ki, Allah’tan başka hiçbir Tanrı yoktur ve yine şehadet ediyorum ki, Muhammed Tanrı’nın elçisidir!” ‘Attâb, İslâm’a girince, Hz. Peygamber’in mukabelesi ise çok ilginç oldu. Bir an bile tereddüt etmeden Hz. Peygamber ‘Attâb’a şunu söyledi: “Seni Mekke valisi tayin ediyorum!”

Böylece o, tüm insanlık çağları ve toplumları için örneklik teşkil edecek bir jestle, kısa bir zaman önce düşman konumunda olan kimseyi vali tayin etmiş, sonra da şehri işgal için gelmiş olan Medineli askerlerden bir tekini bile geride bırakmaksızın şehirden çekilmiş ve Medine’ye geri dönmüştür.¹⁹

Netice olarak diyebiliriz ki, bir ‘Sahabe nesli’ gibi yaşamış; dünyevi ikbal ve hazlara değer vermeden, ömrünü, birkaç dilde yazdıkları ve neşrettikleriyle Kur’ân’ı ve İslâm’ı anlatmaya adanmış olan Muhammed Hamidullah’ı bir kez daha rahmet ve minnetle anıyoruz.

18 İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV/54-55.

19 İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV/83.